

LOGISTIKA MUAMMOLARI

Erkinov Diyorbek Zafarjon o'g'li
Xayrullayeva Muxlisaxon Nuriddin qizi

Annotatsiya: *Maqolada agrologistikaning shakllanishi va rivojlanishining nazariy jihatlari o'rganildi, logistika va agrologistikaning mohiyati va mohiyati tahlil qilindi. Shuningdek, O'zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishda logistika va agrologistikaning o'rni ko'rsatilib, O'zbekistonda uni rivojlantirish bo'yicha ilmiy taklif va tavsiyalar berildi.*

Kalit so'zlar: *Logistika, agrologistika, qishloq xo'jaligi, jahon tajribalari, iqtisodiyot mahsulotlarni yetkazish.*

KIRISH

Logistika – yangi yuqori samarali ilmiy-amaliy yo'nalish hisoblanib, ko'ptarmoqli funktsional tavsifga ega. Bular orasidan agrologistika nisbatan istiqbolli hisoblanib, agrobiznes sohasida logistika nazariyasi va amaliyotining qo'llanilishini ko'zda tutadi. Ma'lumki, agrar tarmoq – ishlab chiqarish (qishloq xo'jaligi), qayta ishlash (oziq-ovqat sanoati), iste'mol (savdo) yo'nalishlarini qamrab oladi. U turli ichki aloqa turlari, ya'ni ishlab chiqarish, texnologiya, iqtisodiyot, axborot, moliya, mehnat va boshqalar bilan mustahkam bog'langan. Xususan, ushbu aloqa turlarida ma'lumot almashish va yetkazib berish shiddatining kuchliligini ta'minlash va sotish bo'yicha aloqani qamrab olgan agrologistika xoh yaxlit holda ASMga, xoh uning alohida tarmog'iga tegshli bo'lishidan qat'i nazar ASMning barcha tashqi va ichki aloqa turlarini optimallashtirish va tadqiq etish vazifasiga ega va logistikani o'rganish predmetidir. O'zbekiston Respublikasi ASMda bozorni qayta tashkil etish sharoitida agrobiznesdagi vertikal birlashgan korporativ tuzilishlar, ya'ni fermer xo'jaliklarini agroholdinglarga birlashtirish muhim rol o'ynaydi. Logistikaning biznes faoliyatida ishlab chiqarish, qayta ishlash va meva-sabzavot mahsulotlarini distribitorligi, jumladan eksport bo'yicha logistik zanjirni tuzish tajribasi fovqulotda muhim rol o'ynaydi. Demak, O'zbekiston Respublikasida agrologistika sohasidagi korxonalar faoliyatida nafaqat foyda va iqtisodiy samadorlik bo'yicha sof biznes faoliyatni bajaradi, balki O'zbekiston Respublikasida barcha xo'jalik majmualarining va alohida hududlarda iqtisodiy rivojlantirishga yordam beradi.

Jahonning yirik industrial-agrar mamlakatlari tarkibiga kirib borayotgan respublikamizda logistikani rivojlantirishning zamonaviy bosqichi amaldagi bozor iqtisodiyoti samaradorligini ta'minlashning ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlari og'irligini ko'rsatadi va iqtisodiy siyosatni yanada takomillashtirishni qonuniy talab qiladi. Bu birinchi navbatda agrar tarmoqqa tegishli ekanligini va aynan ushbu tarmoq respublikamiz iqtisodiyotining barcha tarmoqlarini amalga oshirish bazasi hisoblanishini unutmazlik zarur. Agrar islohotlar qishloq xo'jaligini rivojlantirish va krizis holati xavfini kamaytirish uchun qulay iqtisodiy muhitni yaratishga yo'naltirilgan birinchi darajali chora-tadbirlarni amalga oshirish

zaruratini keltirib chiqaradi. Agrar tarmoqdagi logistika bozor iqtisodiyoti rivojining instrumentlaridan biri bo'lishi shart.

O'zbekiston Respublikasida agrar logistikani faol rivojlantirish yaqinda boshlandi. Lekin, biznesda logistikaning roli va yuqori samadaorligini baholash tadbirlari allaqachon yo'lga qo'yilgan. Shunga muvofiq, agrar korxonalarni xomashyo va materiallar bilan ta'minlash, ishlab chiqarishni, agrar mahsulotlarni iste'molchiga yetkazib berish jarayonlarini tashkil etishda yuzaga keladigan rejalashtirish, boshqarish va nazorat qilish jarayonlari uchun ilmiy asoslari, usullari va modellarini ishlab chiqish muddati kengroq davrni qamrab oladi. Logistika masalalari bo'yicha xorijlik tadqiqotchilar ushbu ilmiy yo'nalishlarni muxtorlik, alohida va tizimli tavsiflarda tasvirlaydi. Mukammal logistikaning nazariy jihatlari D. Bauersoks, M. Linders, D. Uoters, K. Laynos, M. Djil-lingem, Dj.R. Stok, D.M. Lambert, A.M. Gadjins'kogo, Ye.V. Krikavskogo, M.A. Oklander, V.I. Sergeev, N.I. Chuxray va boshqalar ishlarida yoritilgan. S.A. Belyx, N.K. Vasil'eva, V.I. Perebiynos va boshqalar ishlarida agrar va agrosanoat logistikasi doirasidagi turli tadqiqotlarda tasvirlangan.

Agrar logistika kontsepsiyasi umumiy va ishlab chiqarish xarajatlarini qisqartirish maqsadida boshqarishga samarador yondashish sifatida nisbatan keng foydalaniladi. Logistik faoliyatni amalga oshirish natijalarining sodda ko'rinishi hammaga ma'lum logistik miksga «8R» yoki «8N» muvofiq: zaruriy mahsulotni zaruriy sifat va miqdorda zaruriy iste'molchiga zarur vaqt bo'yicha zarur joyga, zarur xizmat narxlarida yetkazib berishni va zarur logistik xizmat ko'rsatish darajasi ta'minlangan bo'lishi shart. Xarajatlarni qisqartirish yo'llarini izlash natijalari – ta'minot, tovarlarni saqlash va sotishni boshqarishni, marketing faoliyatini yaxshilash, yetkazib beruvchilar, iste'molchilik va vositachilarning o'zaro faoliyatini chuqurlashtirish, materiallar oqimi shiddatining texnologik harakatlarini takomillashtirish va boshqa yo'nalishlarga tegishli ekanligini ko'rsatadi.

Ushbu barcha jarayonlarni birlashtirish kontsepsiyasi "logistika" deb ataladi. Umumiy xarajatlarni kamaytirish harakatlari va sifatni oshirishga olib kelishi tasodifiy xarakterga ega emas. AQSh materillar taqsimlanishini boshqarish bo'yicha Kengash ma'lumotlariga ko'ra logistik faoliyatdagi mehnat mahsuldorligi o'sishi 1 % va korporativ xarajatlar qisqarishi 10-20 % ta'minlamoqda. Aynan shunday samaradorlik boshqa bir qator mamlakatlarda ham kuzatilgan. Logistika mohiyatini to'laqonli ochib beradigan yagona yondoshuv haligacha mavjud emas. AQSh logistika boshqaruvi Kengashi quyidagicha ta'rifni taklif etadi: "Logistika – bu oxirgi iste'molchining mahsulot va xizmat, material va (yoki) servis oqimi hamda axborot va moliyaviy vositalarning mos keladigan oqimlari sifatiga qo'ygan talablarini qondirish bo'yicha umumiy xarajatlarni pasaytirish nuqtai nazari bilan samaradorlik hisobiga biznesni strategik, taktik va tezkor yaxlitlikda tashkil etish muvaffaqiyatiga muvofiq bo'lgan boshqaruvning integral instrumentidir. Ixtisoslashtirilgan logistika lug'atida A.N. Rodnikov logistikani "rejalashtirish, transportda tashish, saqlash va boshqa materiallarni va nomaterial harakatlarini boshqarish va nazorat qilish, ishlab chiqarish korxonasigacha material va xomashyolar harakatlanish jarayonlarini

takomillashtirish, zavodlar ichida xomashyo, material va yarim fabrikatlarni qayta ishlash, tayyor mahsulotlarni oxirgi talablar va manfaatlarga muvofiq iste'molchilarga yetkazib berish hamda tegishli axborotlarga ishlov berish, yetkazib berish va saqlash to'g'risidagi fan" sifatida ta'riflaydi.

T.V. Kosarev o'z tushunchasini taklif etadi: "Logistika – bu talablarni to'liq qondirish maqsadida xomashyo, materiallar, tugatilmagan ishlab chiqarish, tayyor mahsulot, xizmat, moliya va iste'mol joyigacha (qabul qilish, jo'natish, tashqi va ichki o'zgarishlarni qamrab olgan) vujudga keladigan oqimdan xabardor qiladigan ilova qilingan axborotlar oqimlarini yetarli darajada va samarali (xarajat va vaqt nuqtai nazaridan) boshqarish jarayonidir. Binobarin, ushbu tariflarni qiyoslash asosida logistikani boshqarish to'g'risidagi fan, boshqarish jarayonlari va instrumenti sifatida qayd etilganligini ta'kidlashimiz mumkin. "Logistika" so'zi (grekchada "Logistika – hisoblash, fikr qilish mahorati" ma'nosini anglatadi) Rim imperiyasi davrida oziq-ovqat mahsulotlarni taqsimlash bilan shug'ullanuvchi maxsus "logistlar" yoki "logistika" xizmatchilari vujudga kelgan vaqtdan qo'llanila boshlagan. Mutaxassislarining hisob-kitob natijalariga muvofiq XX asrning so'nggi o'n yilida rivojlanish bosqichiga o'tayotgan mamlakatlar iqtisodiyoti tarmoqlarining aksariyatida mahsulot ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish solishtirma xarajatlari Yaponiya, Germaniya, AQSh kabi rivojlangan mamlakatlardan kamida ikki baravarga oshishi kuzatildi va buning sabablaridan biri sifatida logistika tamoyillarini mensimaslik ekanligi qayd etildi. Tarmoqni rivojlantirish zarurati amaldagi quyidagi omillarning yuzaga kelishiga sabab bo'ladi:

- a) bozor falsafasining o'zgarishiga;
- b) xalqaro savdoning o'sishiga, yuk oqimining o'sishiga;
- v) xalqaro korporatsiyalarning bozorlarga kirishiga.

Keyingi davrlar savdo kompaniyalari va distributsiyaning rivojlanishi bilan tavsiflanadi. U barcha mamlakatlar bo'yicha tovarlarning xarakatlanishi, transportga tashilishi va ommalashish funktsiyalari amalga oshdi. Keyinchalik savdo kompaniyalari va distribyutorlik asosida birinchi logistika operatorlari vujudga keldi. Bularning barchasi professional logistik xizmatlar ta'minoti xalqaro brendlar ehtiyojini keltirib chiqardi. Davlat dasturlarining izchillik bilan amalga oshirilishi natijasida 2000 yillarning boshlarida O'zbekiston agrosanoat majumida faol rivojlanish boshlandi. Davlat tomonidan tuproq unumdorligini tiklashga yirik hajmdagi mablag'lar sarflana boshlandi. O'zbekiston sharoitida biznesni yuritishning zamonaviy texnologiyalarini joriy etish kuzatildi. Bunday sharoitda agrosanoat majmuida transport-logistikasini qo'llash va rivojlantirish, ya'ni agrologistikaga bo'lgan talabning kuchayishiga olib keldi. Agrologistika – agrosanoat ishlab chiqarishi va agrar sohada logistikaning qoidalari va usullarini qo'llash bilan o'zaro bog'langan agrologistikaning yangi amaliy yo'nalishdir. Aynan logistik yondashish ASM tarmoqlarining birlashgan funktsiyasini (ishlab chiqarishdan tashqari – bu qishloq xo'jaligi mahsulotlarini saqlash, tayyorlash, g'amlash, qayta ishlash va sotish) amalga oshiradi.

Agrologistika O'zbekiston Respublikasida qishloq xo'jaligi mahsulotlarini saqlash, transportda tashish va oxirgi iste'molchiga yetkazib berishgacha bo'lgan barcha jarayonlarni boshqarishning samaradorligini oshirish imkonini beradi. Logistika korxonasi faoliyatini barcha sohalar bilan mustahkam birlashtiradi: rejalashtirish, sotish, xarajatlarni nazorat qilish, tayyor mahsulot va materiallarni saqlash va ko'chirish jarayonlari hamda u bilan bog'liq bo'lgan ishlab chiqarish joyidan iste'molchigacha tovarlarni yetkazib berish to'g'risidagi axborotlarni qamrab oladi. Logistik boshqaruv korxonasi uchun favqulotda muhim bo'lib, aynan logistik boshqaruv barcha logistik zanjirlari bo'yicha moliyaviy va axborot oqimlari bilan aloqador materiallarni rejalashtirish va muvofiqlashtirish yo'li orqali ishlab chiqarish vazifalarini yechish bilan shug'ullandi.

Fermer xo'jaliklarida boshqaruvning logistik yondashuvidan foydalanish uchun qishloq xo'jaligida yangi yo'nalish sifatida aynan zamon talab etayotgan ko'p tarmoqli fermer xo'jaliklarini tashkil etish bilan bir vaqtda boshqarishga logistik yondoshish ham shakllantirilishi zarur. Shunda fermer xo'jaliklarida logistik yondashishini hayotga tatbiq etish bir oz yengillashadi. Fermer xo'jaliklari asosan qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirish bilan shug'ullanadi, qisman qayta ishlash va oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqaradi. Bunday sharoitda vositachi-ishlab chiqaruvchi iste'molchi o'rtasidagi boshqaruv yondoshuvlarining zaxirasi sifatida logistik tizimlarni joriy qilish yuzaga chiqadi. Ayni vaqtda ishlab chiqaruvchilar (agrar korxonalar) va qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ekspert qilishda vositachi korxonalarini vertikal yo'nalishda agrologistika markazlariga birlashtirish maqsadga muvofiq bo'lib, bu "daladan-dasturxonigacha" texnologik agrosxemasi bo'yicha barcha ishlab chiqaruvchi va vositachilarni nazoratini ta'minlashda qulayliklar yaratadi. "Daladan-dasturxonigacha" texnologik agrosxemasi qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirish, hosilni yig'ish, shaxsiy transportda tashish, saqlash va yetkazib berish, shaxsiy yuklash oldi terminallari orqali yuborish imkoniyatlarini yaratadi.

Zamonaviy logistika tashkilotlarining asosiy strategik vazifalari – samarali agrosanoat logistik siklini yaratishdan iborat bo'lib, mahsulotni ishlab chiqarishdan boshlab, uni qayta ishlash va oxirgi iste'molchiga realizatsiya qilish va yetkazib berishgacha, shu jumladan agrobiznesda vertikal birlashishni amalga oshirish hisobiga xorijiy iste'molchilarga yetkazib berishni ham qamrab olishi zarur. Shuning uchun ham logistik korxonalar yirik portlarga chiqish imkonini beradigan samarali va tezkor logistika sxemalarini joriy qilishlari shart. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini saqlashda muhim yo'qotishlar kuzatilmoqda, sabzavot-poliz, kartoshka va meva-uzum mahsulotlarini kuz va qishki mavsumlar uchun g'amlash va saqlash sharoitlarida yo'qotiladigan tabiiy yo'qotishlar aniqlash bo'yicha ASM ma'lumotlarda yetishmovchiliklar mavjud bo'lib, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini muzlatilgan va sovutilgan holatda hamda an'anaviy saqlash xonalarida maqbul saqlash sharoitlarini yaratish zarurligini va tabiiy yo'qotishlarni hisoblash usullarini ishlab chiqilishini talab etadi. Yaponiyada qishloq xo'jaligi mahsulotlarini saqlash davomida ularning yuqori sifatini ta'minlash uchun muzlatilgan ko'rinishda zaxiraga yig'ish bo'yicha faoliyatni muvofiqlashtiradigan logistika markazlari yaratilgan, bunda birinchidan tayyor

mahsulotlar zaxirasini dastlabki sovutish amalga oshirilsa, keyin ushbu mahsulotlarni muzlatish amalga oshiriladi va ular oxirgi iste'molchilarga yetkazib beriladi.

Jahon Banki tadqiqotlariga ko'ra, mamlakatlarda logistikaning rivojlanish darajasi uning savdo jadalligi, eksport diversifikatsiyasi, xalqaro investitsiyalarni to'g'ridan-to'g'ri jalb qilish qobiliyati bilan bog'liq bo'lib, agar qaysi mamlakatda savdo logistikasida logistika va tranzit rivojlansa yaxlit iqtisodiy o'sish kuzatiladi va mamlakat o'sishi farovonlashadi. Fikrimizcha, O'zbekiston Respublikasida agrologistikani rivojlantirish uchun quyidagi omillarni keltirish mumkin: 1) jahonda iqtisodiy tanqislikning hali tugamaganligini; 2) Markaziy Osiyo mamlakatlari orasida qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirish imkoniyatlari o'sishi va eksport bo'yicha raqobatning kuchayib borayotganligi; 3) ishlab chiqarish hajmi kengayib borayotganligi; 4) agrobiznes sohasida buxgalteriya hisobini yuritish tizimining takomillashmaganligi; 5) mutaxassislarning malakaviy tayyorgarlik darajalari yetishmasligi va boshqalar. Bundan tashqari fermer xo'jaliklari tashkiliy tuzilmalarida tadbirkorlikka moslashuvchan sharoitlar bo'yicha muhim o'zgarishlarni kiritish zarurati mavjud. Lekin, bungacha birinchi o'rinda logistika muammolariga davlat yondoshuvi, ya'ni O'zbekiston Respublikasida agrologistikani rivojlantirishning davlat dasturlari qabul qilinmaganligi va tarmoqni rivojlantirishga investitsiya va tegishli bazalar mavjud emasligini keltirish mumkin.

Bugungi kunda ushbu muammolar bosqichma-bosqich yechim topmoqda. O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligi mahsulotlarining ulgurji bozorlari tarmog'ini yaratish yo'lga o'tish bo'yicha muhim qadamni tashladi. Navoiy va Toshkent viloyatlarida erkin iqtisodiy mintaqalarning yaratilishi bunga yaqqol misoldir. Ushbu ulgurji bozorlar jahonda qayd etilib, yaqin kelajakda rivojlangan mamlakatlar tajribalaridan kelib chiqqan holda qishloq xo'jaligi mahsulotlari ulgurji bozorlarini kengaytirish ko'zda tutilgan.

O'zbekiston Respublikasi Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi agrologistikani rivojlantirishning istiqbolli vazifalari sifatida quyidagilarga e'tibor qaratishi lozim: "Qishloq xo'jaligi mahsulotlarining ulgurji bozorini yaratish – bu tovar harakatlanuvchi kanallarni qurishning birinchi va zruriy bosqichidir. Kelajakda u agrar logistika tizimlarini yaxlit elementi sifatida rivojlantirishning innovatsion yo'nalishi bo'lishi kerak. Logistika – bu birinchi navbatda, tovarlar bilan muomala qilish, mahsulotlar zaxirasini shakllantirish, bozor infratuzilmasini yaratish kabi sohalarning barqaror faoliyatini o'z ichiga olgan ishlab chiqaruvchidan to iste'molchiga yetkazib bergungacha tovarlarning oqilona harakatlanishini tashkil etish bo'yicha jarayonlar majmuasidir. Shuning uchun ulgurji bozorlar sotuvchi va sotib oluvchilarning nafaqat mahsulotlarni sotish yoki sotib olish, balki to'liq xizmat spektrlarini olish, jumladan sotish uchun tovarlarni tayyorlash, to'lovlarni o'tkazish, kreditlar olish, transport xizmatlari, tovarlar bo'yicha narxlar to'g'risida bilish, yangi texnologiyalar to'g'risida maslahat xizmatlaridan axborotlar olish bo'yicha hududiy agrar markazlarga aylantirilishi shart". So'nggi yillarda qishloq hududlarida agrologistikani tiklash uchun moddiy bazalarni qurish bo'yicha xorijiy investitsiyalar jab qilinib, sabzavot-poliz va meva-uzum mahsulotlarini saqlash inshootlari qurilmoqda.

Toshkent va Farg'ona vodiysi viloyatlarini bog'lovchi temir yo'l logistika tarmog'ini rivojlantirish va mamlakatimizda yetishtirilayotgan sifatli va foydali qishloq xo'jaligi mahsulotlarini agrologistika tizimlari orqali eksportga chiqarish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Mutaxassislar fikrlariga ko'ra agrar logistikani joriy qilish va rivojlantirish uchun investitsion loyihalarni keng miqyosda jalb qilish zarur. O'zbekiston Respublikasida agrar logistikaning hozirgi holati tahlili ayni vaqtda Respublikamiz qishloq xo'jaligi korxonalarida agrologistikani rivojlantirishning asosiy to'siqlari sifatida quyidagi xulosalarga kelish imkonini beradi:

- 1) agrologistikani rivojlantirish bo'yicha davlat dasturlarining yetishmasligi;
- 2) qishloq xo'jalik korxonalarida malakali logistika xodimlarining yetishmasligi;
- 3) mahalliy korxonalar uchun logistika mahsulotlari dasturlarining o'ta qimmatligi va logistik yondashishni joriy qilish vositalari yetishmasligi;
- 4) zamonaviy saqlash inshootlarini qurish vositalarining yetishmasligi;
- 5) zamonaviy transport vositalarini xarid qilish vositalarining yetishmasligi;
- 6) O'zbekiston Respublikasi yo'l ta'minotida GPS raqamli dasturlarining takomillashmaganligi, yo'l qoplamalarining sifatsizligi va yirik hajmli transportlar uchun kommunikatsiya tizimlari tarmog'ining yetishmasligi;
- 7) O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligi tarmog'ida investitsion jozibadorlikning pastligi.

Demak, agrologistika O'zbekiston Respublikasi ASM va qishloq xo'jaligini yangi darajaga olib chiqishi mumkin bo'lgan nisbatan yangi va favqulodda samarador mexanizmni taklif etadi. Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasi agrologistikani rivojlantirishning boshlang'ich bosqichida turibdi, lekin O'zbekiston Respublikasining agrobiznes korxonalarini bo'yicha agrologistika tizimlarini tashkil etish uchun sharoit yaratish va rivojlantirishda yuzaga chiqadigan to'siqlarni bartaraf etish mamlakatimizda ushbu tarmoqni rivojlantirishdan yuqori samaradorlik kutilayotganligini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Laynos K., Djillingem M. Upravlenie zakupochnoy deyatel'nost'yu i ser'yu postavok. Per. s angl. -M.: INFRA-M, 2005. 798 s.
2. Stok Dj. R., Lambert D.M. Strategicheskoe upravlenie: Uchebnik. Per. s angl. V.I. Sergeeva. -M.: INFRA-M, 2005. 797 s.
3. Kальchenko A.G. Osnovi logistiki. Navchal'niy uchebnik dlya studentov yekon. spets. K.: Znaniya, 1999. 240 s.